

A 10.01.03
ԱԼ-79

ԵՐԵՎԱՆԻ ԱՇԽԱՏԱՆՔԱՅԻՆ ԿԱՐՄԻՐ ԴՐՈՇԻ ՇՔԱՆՇԱՆԱԿԻՐ
ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

Ձեռագրի իրավունքով

ՄԽԻԹԱՐՑԱՆ ՍԱՐԳԻՍ ՄԽԻԹԱՐԻ

ՈՒԴԿ 891.981.09

ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ԿՅԱՆՔԸ ԵՎ
ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ

Մասնագիտությունը 10.01.03

ԽԱՀՄ Ժողովուրդների գրականություն
/հայ գրականություն/

Ա Վ Տ Ո Ռ Ե Ֆ Ե Ր Ա Տ

Քանասիրական գիտությունների թեկնածուի
գիտական աստիճան հայցելու համար ներկա-
յացված դիսերտացիայի

Ե Ր Ե Վ Ա Ն 1 9 9 0

Աշխատանքը կատարվում է Երևանի Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշանակիր պետական համալսարանի հայ գրականութան ամբիոնում:

ԳԻՏԱԿԱՆ ԳԵՆԱԿԱՆ ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ զիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր ՀՐԱՆՏ ՍՄԻՍԻ ԹԱՐԱՋԱՅԱՆ

ՊԱՆՏՈՆԱՄԱՐ ԸՆԴԴԻՄՈՒՄՈՐ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ զիտությունների դոկտոր ԱՐՇԱԿ ԳԵՎՈՐԳԻ ՄԱՐԿՅԱՆ
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ զիտությունների թեկնածու ԱՅՈՏ ՎԼԱԴԻՄԻՐԻ ԱԼԵՔՍԱՆՅԱՆ

ԱՌԱՋԱՏԱՐ ԿԱԶՄԱՅՐՈՒԹՅՈՒՆ - Հայկական Աշխատանքային կարմիր դրոշի շքանշանակիր խաչատուր Աբովյանի անվան պետական մանկավարժական ինստիտուտի հայ գրականության ամբիոն

Դիսերտացիայի պաշտպանությունը տեղի կունենա 1990թ. ~~հեկտեմբերի~~ 26-ին, ժամը 14:30-ին, Երևանի պետական համալսարանին առընթեր Բանասիրական զիտությունների դոկտորի գիտական աստիճան շնորհող Դ 055.01.02 մասնագիտացված խորհրդի նիստում /278549, Երևան, Մոսկվյան 1/:

Դիսերտացիային կարելի է ծանոթանալ համալսարանի գիտական գրադարանում:

Ավտոգեներատոր ուղարկված է 1990թ. ~~հոկտեմբերի~~ 23-ին

ՄԱՍՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ԳԻՏԱԿԱՆ

ԲԱՐՏՈՂԱՐ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒ-

ԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԹԵԿՆԱԾՈՒ

Պ. Խաչատուրյան ՄԱՋԱՏԱՐՅԱՆ

3143-2006

Թեմայի արդիականությունը. - Վերջին մեկուկես-երկու հարյուրամյակի ընթացքում հայ և օտար հայագետների ջանքերով ուսումնասիրվել և հրատարակվել են հայ գրականության պատմության հին և միջնադարյան շրջանի գրեթե բոլոր կարևոր հուշարձանները: Զուգահեռաբար հետազոտվել ու գիտականորեն արժեքավորվել են դրանք: Գնալով ավելի է մեծանում հետաքրքրությունն անցյալի մեր անվանի մատենագիրների և նրանց ստեղծագործությունների նկատմամբ:

11-րդ դարի առաջին կեսի բանաստեղծ և գիտնական Գրիգոր Մագիստրոս Պահլավունու /990-1058թթ./ կյանքի ու գեղարվեստական ժառանգության վերաբերյալ միզանում նախկինում չի ստեղծվել հանգամանալից ուսումնասիրություն, որը ամբողջական պատկերացում տար նրա մասին: Իհարկե, շատ արժեքավոր է, Գրիգոր Մագիստրոս, հատկապես Մ. Աբեղյանի, Հայոց հին գրականության պատմության, մեծ, սակայն, այնուամենայնիվ, այն դուրս չի գալիս գրականության պատմության էական պահանջների շրջանակից, և բանաստեղծի ու մտածողի բազմաթիվ ժառանգության հետ կապված մի շարք խնդիրներ հասկանալի պատճառով դուրս են մնացել մեծ գիտնականի տեսադաշտից: Վերջերս սփյուռքում հրատարակված Լ. Խաչերյանի բավական մեծածավալ գիրքը ևս իր նպատակը դրու՞մներով մնում է հարցերի նեղ շրջանակում, նվիրված է Մագիստրոսի գիտամանկավարժական գործունեությանը և ավելի շատ խնդիր է դարձրել կենսագրական ճշգրտումները:

Գրիգոր Մագիստրոսի ստեղծագործությունները պատմամշակութային մեծ արժեք ունեն և օժանդակում են պարզություն մտցնելու 11-րդ դարի հայ կյանքի իրադարձությունների բարդ ու կնճոռ պատկերը բացահայտելու գործում, իրենց նպաստն են բերում հաղթահարելու մեզանում վաղ վերածնության երևույթների վերաբերմամբ առաջացած խռնակները ու տարակարծությունները: Մյուս կողմից, նրանք ունեն ճանաչողական և գեղագիտական բարձր արժեք՝ առաջադրելով վերլուծության ու գնահատանքի նոր պահանջ: Ու այդ ամենի կողքին նույնքան առաջնահերթ է Մագիստրոսի ծեռագրերի ուսումնասիրությունը բնագրագիտական-աղբյուրագիտական առումով: Ներկա դիսերտացիոն աշխատանքը նշված հարցերի մասնակի պատասխան է:

Նյութի ուսումնասիրվածությունը. - Մագիստրոսի ստեղծագործությունը, ինչպես ասվեց, նախկինում քիչ է ուսումնասիրվել, թեև նրա նկատմամբ հետաքրքրությունը երկար պատմություն ունի: Մագիստրոսի երկերի հրատարակման գործը սկիզբ է առել դեռևս 18-րդ դարի 40-ական թվականներից: 1746 թ. Պոլսում առանձին գրքով տպագրվեց նրա երկը՝, ,Տաղասացութիւն Գրիգորի Մագիստրոսի ծշմարիտ և ուղղափառ վարդապետի, , խորագրով, որն ունեցավ ևս երկու վերահրատար-

կոլթյուն /Վ. Պոլիս, 1825թ., Վենետիկ, 1868թ./: Այդ ժողովածուի պոլսյան հրատարակությունները վերաբերում էին միայն , ,Հազարաորդյան պոեմին, մինչդեռ վենետիկյան հրատարակությունն ընդգրկում էր Մագիստրոսի չափածո բոլոր ծավալուն երկերը, ինչպես նաև մի քանի չափածո թղթերը: Սակայն դեռևս բաց էր մնում նրա ստեղծագործության առավել արժեքավոր մասի՝ նամականու հրատարակման և ուսումնասիրման հարցը:

Առանձին թերթերում ու պարբերականներում 1850-ական թթ. սկսած երևան են գալիս նրա հատուկ նամակները՝ ներկայացվելով մասնակի հարցերի տեսանկյունից: 90-ական թվականներից բանասիրական կարևոր խնդիր դարձավ թղթերի ժողովածուի ամբողջական հրատարակությանը: Տպագրվեցին Մագիստրոսի կյանքին ու գործին նվիրված հոդվածներն ու բանասիրական ուսումնասիրությունները, որոնք նշանակալից ավանդ բերեցին այս ուղղությամբ: Ամենից առաջ պետք է նշել հայագետ Կարապետ Կոստանյանցի աշխատասիրությամբ հրատարակված ժողովածուն՝ ընդարձակ առաջաբանով, ծանոթագրություններով և բանասիրական դիտողություններով/, ,Գրիգոր Մագիստրոսի թղթերը, , , Ալեքսանդրապոլ, 1910թ./: Կոստանյանցի առաջաբանը և ծանոթագրություններն իրենց գիտական արժեքը պահպանել են նաև այսօր: Այդ հրատարակությամբ հաստատուն հիմքերի վրա դրվեց Մագիստրոսի թե կյանքի և թե ստեղծագործության հետազոտումը: Ավելորդ չէ նկատել, որ Կոստանյանցի բանասիրական արդյունավետ պրպտումներին /խոսքն առաջաբանի և ծանոթագրությունների մասին է/ քիչ բան է ավելացնում Լ. Խաչերյանի գիրքը/, ,Գրիգոր Մագիստրոս Պահլավունի, , , Լոս Անջելոս, 1987թ./: Մագիստրոսին յուրովի է անդրադարձել գրականագետ Հրանտ Թամրազյանը / , ,Հայ քննադատություն, , , գիրք Բ, Երևան, 1985թ./: Նա տեսական քննության է ենթարկել Մագիստրոսի հայացքները և նրա վաստակը գնահատել հայկական վերածննդի տեսանկյունից: Մագիստրոսը կարևոր նորություններ է բերում գիտության և մշակույթի այնպիսի մյուսերում, ինչպիսիք են փիլիսոփայությունը, մանկավարժությունը, բժշկագիտությունը, երաժշտությունը, դիցաբանությունը և այլն: Սույն դիսերտացիայում ամբողջի հետ կապի մեջ նկատի են առնված գիտական բանաստեղծի ստեղծագործության նաև այդ կողմերը: Առանձին մի գլուխ է հատկացված թարգմանությունների հարցին:

Գիտական նորություններ. - Աշխատության մեջ առաջին անգամ փորձ է արվում ուսումնասիրել Մագիստրոսի՝ Մաշտոցյան մատենադարանում գտնվող 52 ձեռագրեր, վեր հանել դրանց բնագրական-աղբյուրագիտական

արժեքը: Դիսերտանտի կողմից կազմված ձեռագրերի աղյուսակները ցույց են տալիս նրանցում եղած նյութերի ծավալը, կառուցվածքն ու հաջորդականությունը, ինչպես նաև գրչության վայրը, ժամանակն ու գրիչները և այլն: Աղյուսակների մեջ են ներառված նաև նոր հայտնաբերված նյութերը: Այնուհետև բացահայտված են Մագիստրոսի կյանքի մանրամասները աղբյուրագիտական տվյալների օգնությամբ: Աշխատության մեջ հատուկ ուշադրության է արժանացել գեղարվեստական պատկերավորությունը թղթերում և առհասարակ գրական ստեղծագործություններում: Յուրաքանչյուր գեղարվեստական երևույթ դիտարկված է համապատասխան օրինակներով: Նշանակալից տեղ է հատկացված բանահյուսական նյութի ուսումնասիրությանը:

Աշխատանքի ժամանակագրական շրջանակները. - Դիսերտացիոն աշխատանքն ընդգրկում է 11-րդ դարի սկզբից մինչև 1060թ. ընկած ժամանակահատվածը: Այն կարևոր իրադարձությունները, որ նախորդում ու հաջորդում են այս շրջանին, ցույց են տրվում որպես նախապատրաստական և ավարտական փուլեր: Հիշատակված են կոնկրետ տարեթվեր, որ վերաբերում են Մագիստրոսի կյանքի և նրա ժամանակաշրջանի շրջադարձային պահերին: Հատկապես 1040-1045թթ. իրադարձությունները, կապված Բագրատունյաց վերջին արքաների գործունեության և զահի անկման հետ, ներկայացված են առանձնապես մանրամասն: Հաջորդող սելջուկյան արշավանքները և երկրի անշուք վիճակը հայ ազնվականությանն ստիպում են մտահոգվելու պետության հետագա ծակառարկությամբ: Բնութագրվում են այն նախադրյալները, որոնց վրա հիմնվելով համառ ջանքեր է գործադրում Մագիստրոսը իրականացնելու համար հայ պետականության վերականգնումն ու պահպանումը Հայաստանի հարավարևմտյան մասում և Միջագետքում: Նրա որդին ու թոռները դառնում են կաթողիկոսներ՝ հետամուտ լինելով հայ հոգևոր կյանքի և եկեղեցու ինքնուրույնության ապահովմանը:

Մեթոդաբանական հիմքը. - Դիսերտացիոն աշխատանքը կատարված է արդիական աշխարհընկալման ու գեղագիտական սկզբունքների կիրառման հիման վրա: Հաշվի են առնված հին և նոր շրջանի գրականագիտական, պատմագիտական ու փիլիսոփայական մտքի նվաճումները: Օգտագործված են տեսական հայ կարևոր աշխատանքներն ու ուսումնասիրությունները, որոնք օգնում են հնարավորին չափ միջոտ ու համակողմանի քննութագրել Գրիգոր Մագիստրոսի կյանքն ու վաստակը, բացահայտել ժամանակաշրջանի բարդ և հակասական երևույթները:

Ուսումնասիրված նյութեր: - Աշխատանքը գրելու նպատակով օգտագործված են Գրիգոր Մագիստրոսի ստեղծագործությունների մեծաքանակ

ձեռագրերը և նրանց հրատարակությունները: Միաժամանակ համապատասխան վերաբերմունքի և ուսումնասիրության են արժանացել Մազիստրոսի մասին գրված աշխատությունները, ամսագրային ու լրագրային հոդվածները, ինչպես նաև զրականության տեսությունը, քերականագիտությունն ու զրականության պատմությանը վերաբերող բազմաթիվ ձեռնարկներ ու հետազոտություններ, որոնք այս կամ այն չափով առնչվում են Մազիստրոսին:

Ուսումնասիրության ծանրակշիռ մասը վերաբերում է թղթոց ժողովածուին: Դիսերտանտը անդրադարձել է Մազիստրոսի նաև մյուս ըստեղծագործություններին, քերականի մեկնությանը, թարգմանություններին և այլն: Առանձին տեղ է հատկացված թղթի ժանրային կառուցվածքի և առանձնահատկությունների քննությանն այն հստակ գիտակցումով, որ այլ գրական ժանրերի համեմատությամբ թուղթը արդյունք է անմիջական տպավորությունների և հարուստ ինժոմացիա է տալիս:

Գործնական նշանակությունը. - Աշխատանքն ի մի է բերում Մազիստրոսի կյանքի ու ստեղծագործությունների մասին հարուստ նյութը: Բերված փաստերն ու նրանց հիման վրա արված հետևությունները կարող են օգտակար լինել հետագա գիտական ուսումնասիրությունների համար, ինչպես զրականագիտական, այնպես էլ պատմագիտական առումով: Այն կարող է ծառայել նաև իբրև բուհական ձեռնարկ 11-րդ դարի մեծ մտածողի ստեղծագործության ուսումնասիրության համար:

Աշխատանքի քննարկումը. - Դիսերտացիոն աշխատանքը քննարկվել է երևանի պետական համալսարանի հայ գրականության ամբիոնում: Նրա հիմնական դրույթները արտացոլված են հրապարակված հոդվածներում և այն զեկուցումների թեզիսներում, որոնք կարդացվել են հանրապետական գիտական նստաշրջաններում:

Աշխատանքի կառուցվածքը և ծավալը պայմանավորված են նրա նպատակներով ու խնդիրներով: Դիսերտացիան բաղկացած է չորս գլուխներից և օգտագործած գրականության, լրագրերի ու ամսագրերի ցանկերից: Այն կազմում է 180 մեքենագիր էջ:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՀԻՄՆԱՅԻՆ ԲՈՎԱՆԴԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ

1-ին գլուխ՝ „Մազիստրոսի ձեռագրերը, : նվիրված է Գրիգոր

Մազիստրոսի ձեռագրերի դասակարգմանը և գիտական արժեքավորմանը: Բաղկացած է հինգ բաժնից:

„Մազիստրոսի երկերի ձեռագրերը և նրանց խմբավորումը, բաժնում դիսերտանտն ուսումնասիրել և ի մի է բերել Մաշտոցյան մատենադարանում պահվող Մազիստրոսի ըուր 52 ձեռագրերը և նրանցում եղած համապատասխան բնագրերը: Դրանով ամբողջանում է պատկերացումը գիտնականի ու քանաստեղծի մատենագիտական ժառանգականության մասին: Որոշումներ են կատարվել պարզելու համար, թե չկան արդյոք մինչ այժմ անհայտ նամակներ ու քանաստեղծություններ, որոնք դուրս են մնացել հրատարակված զրքերից և վրիպել ուսումնասիրողների ուշադրությունից: Բնագրական նույնպիսի հետաքրքրություն է ցուցաբերվել նաև Մազիստրոսի մյուս երկերի ու թարգմանությունների հայտնաբերման ուղղությամբ: Մանրագնին սուղվել է հրատարակված երկերի ամբողջականությունը՝ լինեն դրանք թուղթ, քանաստեղծություն թե այլ բնույթի գրվածքներ: Դասակարգվել են նաև ձեռագիր ժողովածուները ըստ իրենց ընդգրկած նյութերի: Ընդ որում կազմվել են աղյուսակներ, ուր Մազիստրոսի ըստեղծագործությունները ներկայացված են կառուցվածքային ու ժամանակագրական պահանջների տեսանկյունից:

Ընդհանուր շղթայի մեջ դիսերտանտն անդրադարձել է նաև սփյուռքում գտնվող զրչագրերին: Արտերկրում Մազիստրոսի երեք տասնյակից ավելի ձեռագրեր կան: Ընդհանուր պատկերացում կազմելով նրանց ընդգրկումների մասին՝ դիսերտանտը, սակայն, հնարավորություն չի ունեցել խորանալ ու նրանց առանձնահատկությունների քննության մեջ՝ հանգամանակից ուսումնասիրությունը թողնելով հետագային:

Դիսերտացիայում առկա տվյալների համադրական ուսումնասիրությամբ ամբողջանում է Մազիստրոսի զրական-գիտական ժառանգության ողջ համակարգը՝ իր քանակային և ժանրային միավորներով: Այդ ժառանգության մեջ թե՛ իր պատմաֆանաչողական ու գեղարվեստական արժեքով և թե՛ ծավալային ընդգրկումով ամենակարևոր բաժինը կազմում է նրա հայտնի նամակներն /,,Գրիգոր Մազիստրոսի թղթերը,, , Ալեքսանդրապոլ, 1910թ./: Նրանում տեղ են գտել 87 թղթեր: Ժողովածուի վերջին՝ 88-րդ թուղթը պատկանում է Հակոբ Նալյանին և սխալմամբ է վերագրվել Մազիստրոսին:

Գրիգոր Պալատիկոս ժողովրդական մյուս կարևոր բաժինը չափածոն է /ի դեպ, թղթերից մի քանիսը չափածո հորինվածք ունեն/: Բացի չափածո թղթերից, մեզ են հասել , , Հազարադեմ, , պոեմը և նրա երկու ներքողները / , , ներքողներն ի ս. Խաչն քրիստոսը նկատվում է , , Առ ա. Դա-րապետն Յովհաննէս, / : Մագիստրոսի գրչին է պատկանում նաև մի շարա-կան , , Զորս ըստ պատկերի ըուսմ, , սկսվածքով: Նա հեղինակ է մի ծան-րակշիռ քերականագիտական աշխատության, որ ամբողջ միջնադարում գործ-նական բացառիկ նշանակություն է ունեցել: Դա Դիոնիսիոս Թրակացու Զեքականության մեկնությունն է: Գրված է իր ողորմ վահագմի խնդրանքով: Դիսերտանտը պատշաճ ձևով անդրադառնում է Մագիստրոսի ժողովրդական շուրջ արտահայտված կարծիքներին: Մասնավորապես ուշադրություն է ար-ժանացել միջնադարի իմաստասիրական գրականության գիտակ Ս. Արևշատյանի այն կարծիքը, թե Մագիստրոսն է հեղինակը Հովհաննես Իմաստասերին վե-րագրված , , Ցաղագս խրատու մարդկանց, , երկը: Ինչ վերաբերում է Մա-գիստրոսի թարգմանություններին, ապա այդ մասին ևս դիսերտացիայում վաստեղը ներկայացվում են իրենց մանրամասներով: Պալատիկոսն է Պա-տիկոսի , , Ֆեդոն, , և Էվկլիդեսի , , Երկրաչափություն, , երկերի նրա կա-տարած թարգմանությունների սկզբնամասերը: Անհրաժեշտ տվյալների բա-ցակցությունը պատճառով այժմ հնարավոր չէ պարզել՝ երբևէ գոյություն ունեցե՞լ են նրանց ամբողջական թարգմանությունները, թե ոչ: Դա հառ-կապես վերաբերում է , , Երկրաչափությանը, , : Դեռևս պարզված չէ նաև այլ հեղինակներից նրա կատարած թարգմանությունների հարցը: Արդ-յոք գոյություն են ունեցել Ուլիմպիոսի, Կալիմաքոսի և Անդրոնի-կոսի ստեղծագործությունները: Այսպիսով, դիսերտանտը փորձ է անում մի ամբողջական համակարգի մեջ ընդգրկել եղած բազմաթիվ նյութերը, որոնք ինքնին հստակ պատկերացում են տալիս Մագիստրոսի գիտական ու գեղարվեստական լայն հետաքրքրությունների շրջանակի մասին:

Առաջին գլխի , , թղթաց ժողովածուներ կամ նամականիներ, բաժինը նվիրված է Մագիստրոսի թղթերի տաս ժողովածուների խմբավորման խնդ-րին: Նամականիի գրչագրերը դիսերտացիայում բաժանվում են երկու են-թախմբերի: Առաջին ենթախմբում պարունակվում է հինգ ձեռագրեր / 98, 1741, 3068, 4232, 6988 /, որոնք բավական ծավալուն են և ունեն նյութերի հասակարգման իրենց կառուցվածքը: Նրանցում արտագրված են , , Հազարադեմ, , պոեմը, երկու ներքողներ և նամականի, ընդ ո-րում թղթերի նվագագույն թիվը հավասար է 82-ի: Երկրորդ ենթախմ-բում / ձեռ. 3062, 3293, 4330, 6346, 8312 /: Բացակայում են պոեմը և ներքողները, չնայած ենթախմբում ձևավորվել է նախորդի հիման վրա:

Երկրորդ ենթախմբի գրչագրերում հաճախեալ են կրկնությունները, իսկ թղթերի նվագագույն թիվը հավասար է 75-ի: Դիսերտանտը ձեռագրական տվյալների մանրախույզ ուսումնասիրությամբ եկել է այն հետևություն, որ Մագիստրոսի ստեղծագործությունների նախնական քննարկումը նման է եղել առաջին ենթախմբի ժողովածուներին և ունեցել է նույնատիպ կա-ռուցվածք: Այդպիսով մասնավոր առաջին ենթախմբի գրչագրերը վերական-դեր կարող են խաղալ նամականիի հեղինակային պատկերի ու կառուցված-քային առանձնահատկությունների ուսումնասիրության հարցում և օգնել վերակազմելու քննարկը՝ նրա նախնական տեսքով: Կոստանյանցի հրատա-րակած ժողովածուում թղթերը խմբավորված են ըստ հասցեատերերի, իսկ ձեռագրերում նրանք ենթարկված են ինչ-որ այլ օրինաչափության, որ կարգվի քննական քննարկը վերակազմելուց հետո միայն:

, , Չափածո երկերը և առանձին թղթերը ձեռագրերում, , բաժինը նը-վիրված է չափածո երկերի ու չափածո թղթերի ձեռագրային համակարգերի ուսումնասիրությանը: Հիմնական ուշադրությունը ընկած է եղել ձե-ռագրերի կառուցվածքային առանձնահատկությունների վերահաման, նրան-ցում նշված ստեղծագործությունների ունեցած հաջորդականության, ինչ-պես նաև նոր նյութերի հայտնաբերման վրա: Այդ կարգի ձեռագրերի թի-վը հասնում է 42-ի. դրանք բաժանված են չորս ենթախմբերի: Ընդ ո-րում 1-ին և 2-րդ ենթախմբերը չափաքերականներում՝ նման են իրենց կառուցվածքով և ներկայացնում են 2522-26-29 չափածո թղթերի արտա-գրությունն այդ հերթականությամբ: Չափածոների 3-րդ ենթախմբում աչ-քի է ընկնում թղթերի նվագ քանակով / մեկ կամ երկու / ու կառուցված-քով: Այդ խմբի ձեռագրերում հաճախվի են պոեմի ընդօրինակումները: 4-րդ ենթախմբում հիմնականում ներառում է հատուկ նախա թղթեր կամ նոր նյութեր, և ավելի շատ արձակ առանձին թղթեր է պարունակում: Խնամքով քննված են ենթախմբերում երևան եկող հավելումների և կրճատումների հարցերը, փոփոխություններ, որոնք գրչության աշխատանքի ոլորտին հա-տուկ երևույթներ են:

, , Նոր նյութի քննությունը, , բաժինը նվիրված է ձեռագրերում հանդիպող նոր նյութերի / նամականի ու պատահիկներ / ուսումնասիրու-թյանը: Այս ենթախմբում դիսերտանտն առաջին անգամ քննություն է առ-նում մի նամակ, որի մասին ժամանակին դիտողություններ է թողել Գ. Զարպանալյանն իր , , Պատմություն հայ հին դարերի / Ժ-ԺԳ դար / , , աշխատության մեջ: Նրա խնդրից դուրս է եղել թղթի բանասիրական կողմի

ուսումնասիրությունը, և նա թուղթիկ հիշատակումով միայն այն վերագրել է 12-րդ դ. հեղինակ Սարգիս Շնորհալուն: Մի բան, որ այժմ չի հաստատվում: Նամակի հեղինակին պարզելու նպատակով դիսերտանտը կատարում է պատմաքննադատական լուրջ պրպտումներ: 4669 ծեռագրում հակդիպող այդ թուղթը գրված է Սարգիս վարդապետ անունով մեկի կողմից, որը, նրա կարծիքով Սարգիս Անեցին է, իսկ վերնագրում հիշատակված Գրիգոր Պալավունին՝ Գրիգոր Մագիստրոսը:

Ազատագրվում է, որ նամակի գրություն ժամանակաշրջանը 11-րդ դարն է, երբ ապրել են թղթի հեղինակը և անվանի հասցեատերը: Հետաքրքրության առարկա թուղթը միայն տվյալ ժամանակահատվածում և պատմական հանգամանքներում կարող էր հանդես գալ: Թղթի տոնն անդրադարձ կերպով հուշում է, որ Մագիստրոսի նամակներն ընդհանրապես գրվել են խիստ գործնական նպատակներով:

Հայտնաբերված նոր նյութերի մի մասն են կազմում 46988 ծեռագրում ի հայտ եկած երեք նամակները: Իրենց աստվածաբանական բովանդակությամբ այդ թղթերը որոշակի պատկերացում են տալիս միջնադարյան հայկական նամակաճառային տեսակի առանձնահատկությունների մասին: Դրանք վերնագրված չեն, և անհայտ է հեղինակը: Որոշակիորեն չի կարելի ասել դրանք Մագիստրոսին են ուղղված, թե՞ մեկ ուրիշի, քանի որ կոնկրետ չեն: Պնդել, թե Մագիստրոսի գրչին են պատկանում՝ նույնպես դժվար է: Բայց այն տպավորությունն է ստացվում, որ, այնուամենայնիվ, դրանց հեղինակը Մագիստրոսը կարող է լինել: Ընդհանուր առմամբ երեք թղթերն էլ քրիստոնեական գաղափարաբանության արտահայտությունն են, դրա հիմնավորումն ու քարոզը: Նամակագիրը անթույլատրելի է համարում այն մոտեցումը, քստ որի քննվում է Աստծու էությունը: Դրանով նա իշեցվում է արարածների աստիճանին, միևնույն ժամանակ և նրա էությունը քննելն անթույլատրելի է, հավասար չարամտություն: Անհրաժեշտ է, որ մոլորյալները ծանաչեն իսկական Օշմարտությունը և ձգտեն ժուժկալ կյանքով ու իրենց անսասան հավատով մոտենալ Տիրույն էությունը:

Որոշ ծեռագրերում հայտնաբերվել են Մագիստրոսի ստեղծագործությունների նոր հատվածներ, որոնք դիսերտացիայում վերնագրված են ,Պատառիկներ և նորահայտ հատվածներ,, 4337 ծեռագրում նորահայտ մի պատառիկ կոչվում է ,Օրհնություն,, Դա Աստծու և հրեշտակների փառաբանություն է, պանծացումն այն զոհաբերությունների, որ կատարվել են մարդու հոգու փրկության համար: Ծրկրորդ գալստյան հետ, ասվում

է նրա մեջ, երկնային ուժերը խավարային պատերազմում հաղթանակ կտանեն և հավիտենական փառք կապահովեն բարի հավատացյալների համար: Դիսերտացիայում ոմական նմանությունների հիման վրա ենթադրվում է, որ այդ պատառիկը Մագիստրոսի գրչին է պատկանում:

Մի այլ 46045 ծեռագրում նոր նյութը կոչվում է ,Զօրություն և ոտանաւոր բանիս,, Այստեղ երկի հեղինակը սովորեցնում է ներքողյան գրելու արվեստը՝ երկնքի ու նրա լուսատուների նկարագրության օրինակով: Պատկերներն զգալիորեն մոտ են Մագիստրոսի ԽԸ /Վիրակոս հույն դպրին ուղղված/ և Հ/Էրբահիմ ամիրային ուղղված/ թղթերի հատվածներին: Պատկերային այդ նմանությունն էլ ենթադրել է տալիս, թե դա նույնպես Մագիստրոսի անհայտ ստեղծագործություններից մի հատված է կամ պարզապես մի ամբողջական ստեղծագործություն:

,Զօրություն են ենթակայ,, պատառիկը, որ մի ինչ-որ նամակի վերջնամասն է, հանդիպում է շատ ծեռագրերում: Կազմված է սրա ամբողջական բնագիրը, որը կարիք ունի որոշ մշտությունների, որպեսզի ազատի աղմուսումներից: Ոմն ամբողջովին Մագիստրոս է հիշեցնում:

,Թղթերի վերնագրերի հարցը,, բաժնում քննված է նամակների վերնագրերի խնդիրը, քանի որ կարծիք կա, թե դրանք արհեստական բնույթ ունեն և ավելացված են հետագայում: Ընդ որում ենթադրվել է, թե այդ վերնագրում հավելումները կատարվել են Մագիստրոսի մերժավորները, որոնք լավատեղյակ էին նրա ստեղծագործություններին և ծանաչում էին նրա նամակագիրներին /Մ. Արեղյան/:

Դիսերտանտը ցույց է տալիս, որ վերնագրերի նկարագրական բնույթը չպետք է այդպիսի կասկածանք առաջացնի ուսումնասիրողի մոտ, քանի որ՝ 1/ Մագիստրոսը նամակների վերնագրերում որևէ փոփոխություն թույլ կտար միայն իր կենդանության օրոք և իր անմիջական իմացությամբ, որովհետև դրանցով որոշվում էին թղթերի հասցեատերերը: Իսկ ուրիշ որևէ մեկը կարող էր նաև սխալվել և խառնաշփոթություն առաջացնել նամակաւորում. 2/ վերնագրերը նկարագրական բնույթի են ու երկար այն պատճառով, որ հեղինակը հետագայում կազմված ժողովածուի թղթերը նորից վերնագրել է՝ համապատասխանեցնելու համար դրանք նամակաւոր ընդհանուր ոգուն:

Առաջին գլխի ամփոփիչ մասը վերնագրված չէ: Այն բնութագրումն է պատմական այն ժամանակաշրջանի, երբ ապրել ու ստեղծագործել է Մագիստրոսը: Խոսվում է սկզբնավորվող հայկական վերածննդի մասին, որով միայն հնարավոր է բացատրել մշակութային-գեղարվեստական այն մեծ վերելքը, որ արտահայտվել է մեր իրականության մեջ: Քննվում է

ժամանակաշրջանի և Մազիստրոս անհատի կապը: Յուրյոց է տրվում, թե ինչպես Մազիստրոսը հավատարիմ է մնացել հայ բազմադարյան զրակա-նության զարգացման ավանդներին: Հակառակ փաստերի քմահամ մեկնա-բանումների՝ ժխտվում է Մազիստրոսի դավաճան լինելու վերաբերյալ: Բա-ցահայտվում են այն պատճառները, որոնք պայմանավորել են Մազիստ-րոսի հայտնվելը բյուզանդական կուսակալի պաշտոնում: Դա արդյունք էր այն բարդ իրադրության, որ կայսրությունն Արևելքում սկսել էր կիրառել իր , , նոր քաղաքականությունը, , , երբ տեղահանվում ու Բյուզանդիայի խորքերում էին վերաբնակեցվում հայ իշխանական տը-ները՝ ամայացնելով ու թուլացնելով Հայաստանը:

Երկրորդ գլուխ՝ , , Մազիստրոսի կենսագրությունը, , - Կազմված է չորս ենթագլուխներից: Այս գլուխն ամբողջապես նվիրված է Մազիստ-րոսի կյանքի ու կենսագրության վերահամանք, ինչպես և շատ մանրա-մասների ու վիճելի այն կետերի լուսաբանմանը, որոնք հատկապես կապ-ված են բանաստեղծի կենսագրության հակասական մեկնաբանությունների հետ:

„Պահլավունիների ծագման հարցի շուրջը, , բաժինը անդրադառնում է Բագրատունյաց Հայաստանում իշխանական այս տոհմի երևան գալուն: Հետևելով Մազիստրոսի այն պնդումին, թե իրենց նախապապերից մեկը՝ Արտակ Կամարականը, ծագումով Լուսավորչի տան շառավիղներից է, իսկ իրենք՝ Կամարականների ժառանգորդներ, դիսերտատնոս ընդառաջ է գնում Ալիշանի կարծիքին, ըստ որի Պահլավունիները սերում են Կամարական-ներից: Նա որոշակիորեն հակադրվում է Լևոն Պաչեթյանի այն տեսակե-տին, որ նրանք իբր կելվոր են, այն է՝ Հայաստանից սկզբնապես վտարված և հետո նորից վերադարձած և իրենց հեղինակությունը վերականգնած տոհմ: Համաձայնելով Լեոյի այն պնդումին, որ Պահլավունիք տեղաբնիկ-ներ են, դիսերտատնոս ավելացնում է, որ նրանք Կամարական տան այն ժյուղի ներկայացուցիչներն են, որոնք հրաշքով փրկվել են, ապրել մոռացության մեջ, մինչև քաղաքական նպաստավոր պայմաններ կստեղծվեն երկրում:

Կազմված է տոհմի չորս սերունդների տոհմածառը, որը սկսվում է Արտակ Կամարականից և նրա որդի Ապուղամբից և հասնում մինչև Գրիգոր Մազիստրոս: Առանձին պարբերություններ են նվիրված Բշիկի ընդարձակ կալվածքների սահմանների նկարագրությանը և թեմական կենտրոն դառնա-լուն: Հիշատակվում են Մազիստրոսի հոր՝ քաջ Վասակ Պահլավունու մե-ծագործություններն ու թղերական մահը 1021թ. դաժան մի մականամարտից հետո, Սերկևլո Լեոնան ստորոտների:

Կենսագրության բաժինը տրոհված է երկու մասերի՝ կյանքի 1-ին 2րդան և 2-րդ 2րդան: Նման բաժանումը պայմանավորվում է 1045թ. Անիի դրամատիկ իրադարձություններով և Բագրատունյաց հարստության անկումով: 990-1045 թթ. համարվել են Մազիստրոսի կյանքի և ստեղծագործություն-ների 1-ին շրջանը, երբ նա հիմնականում գիտա-մանկավարժական ու շինա-րարական գործունեությամբ էր զբաղված: Կառուցել էր այնպիսի հուշար-ժաններ, ինչպիսիք են Հավուց Թառի Ամենափրկիչը /1013թ./, Բշիկի Ս. Աստվածածինը /1031թ./ և այլն: Մազիստրոսը կրթություն էր փոստել Սանահինի դպրոցում, իսկ հետագայում՝ նաև Անիի բարձրագույն դպրոցում ու Կոստանդնուպոլսում: Հունական կրթության համար էլ նրան համարել են իմաստասեր: Բառասուրբական թվականների քաղաքական ասպարեզ է մտնում արդեն զորահրամանատար Գրիգոր Մազիստրոսը, որը Հովհաննես արքայի /1019-1041/ մահվանից հետո տևական պայքար է մղում երիտասարդ Գագիկին հաստատելու հայոց զահին: Դա փաստորեն հայրենասիրական հակաքայլ էր ցնդում 1028թ. Տրապիզոնում կնքված դաշնագրի, ըստ որի Հովհաննես ար-քայի կողմից ետմահու Անի կտակվում էր Բյուզանդիային:

Բյուզանդական զորքերի հարձակումները հետ մղելուց հետո Մազիստրո-սին և հայրենասեր ուժերին հաջողվում է Գագիկին օժել թագավոր: Սակայն քիչ անց Մազիստրոսի փեսա Վեստ Սարգսի սաղրանքով երիտասարդ արքան հա-լածանքներ է սկսում իշխանի դեմ, որի պատճառով նա ստիպված է լինում հեռանալ Բշիկից և հաստատվել բյուզանդահայտակ Տարոնում: Դեպքերի ընթաց-քը նրան տանում է Կոստանդնուպոլիս:

1045 թ. ընկնում է Բագրատունյաց հարստությունը: Բանակցություն-ների պատրվակով Պուլիս կանչված Գագիկը ձերբակալվում է, և ուժի մեջ է մտնում կործանարար կտակը: Սկսվում է Մազիստրոսի կյանքի 2-րդ շրջանը: Մազիստրոսը Պուլսում բանակցում է Գագիկին վերադարձնելու հարցի շուրջը, սակայն նրան հասկացնում են, որ ինքն էլ պետք է հանձնի սեփական կալ-վածքների բանալիները: Նրան կուսակալի պաշտոն է տրվում:

Պատմական իրադարձությունների մեջ կարևոր նշանակություն ունի Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսի և Մազիստրոսի մտերմությունը: 1037թ. մեկնեկես տարի Հովհաննես արքայի հրամանով Մազիստրոսը Պետրոսին Բշի-ում պահում է պառվավոր կալանքի տակ: Բազմակողմանի զարգացման տեղ կա-թողիկոսը մտերմանում է իմաստասեր իշխանի հետ: Այդ մտերմությունը տևում է մինչև նրանց կյանքի վերջը: Տավոք, կաթողիկոսը զործիք է դառ-նում Անիի վաճառքի մեջ և հանձնում քաղաքի՝ երդումով իրեն հանձնված

բանալիները: Պահպանվել են Մագիստրոսի՝ Պետրոսին ուղղած ինը նամակները՝ գրված հռետորական բարձր ոճով: Այս մտերմությունն էլ պատճառ է դարձել, որ Մագիստրոսին ևս մեղադրեն Անիի դավաճանական հանձման մեջ: Դիսերտացիայում հիմնավորվում է այն տեսակետը, որ Մագիստրոսը հեռու է այդ ծանր մեղքը գործելուց:

1048 կամ 1049թ. նա մասնակցում է Բասենի ծակատամարտին, որը կայսրության միացյալ բանակների ծակատամարտն էր ընդդեմ սելջուկների, որը նրանց պարտության մարտակոչեց: 1051թ. Մագիստրոսն արշավում է Թոնդրակ ավանի վրա և ցրում աղանդը: Աղանդավորների մի մեծ մասին դարձի է բերում, օծում և ուղարկում իրենց նախկին շենքերում ապրելու, իսկ պարագլուխներին վտարում երկրից՝ համարելով նրանց վտանգավոր ու կործանիչ: 1058թ. նա մեռնում է և թաղվում Բասենի վանքում:

„Քաղաքացին, մանկավարժը և գրական գործիչը, բաժինը վերաբերում է Մագիստրոսի մանկավարժական ու գիտական գործունեության վերահանմանը: Նա շատ դպրոցներ է հիմնել, արտագրել է տվել մատյաններ, կառուցել վանքեր ու բերդեր:

Կրթական այն համակարգը, որը մշակել է Մագիստրոսը, արդյունք է դարձրել փորձի: Առաջին մակարդակ է դիտվում միջնակարգ ուսուցումը, երկրորդ՝ բարձրագույնը: Նա բարձրացրել է քառյակ և եռյակ արվեստների տեսությունը /Յոթ ազատ արվեստներ/՝ անտիկ ավանդների վերականգնման հիմքի վրա: Մագիստրոսը կրթական համակարգի մեջ է մտցնում նաև առասպելաբանությունը /առասպելավարժություն/, որը կարևոր նորություն էր հայ մանկավարժության պատմության մեջ:

Երկրորդ գլխի վերջում դիսերտանտն ի մի է բերում քննարկվող խնդիրների վերաբերմամբ իր եզրակացությունները: Ընդհանուր հետևություններն է արվում, որ 11-րդ դարում վաղ վերածնունդը նոր որակ ու թափ է ստանում, վերաիմաստավորվում են մշակութային երևույթները, և Մագիստրոսի նախասիրած թղթի ժանրը ևս կրում է բովանդակային ու կառուցվածքային նկատելի փոփոխություններ:

ԵՐՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ՝ „ԳՐԻԳՈՐ ՄԱԳԻՍՏՐՈՍԻ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱՆԱՆ
ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆԸ

Բաղկացած է տասը բաժնից:

„Թղթոց ժողովածուն իբրև միջնադարյան արձակի կարևորագույն հուշարձան, բաժնում Մագիստրոսի նամակները գնահատվում են որպես զեղար-

վեստական արձակի յուրահատուկ նմուշներ: Դիսերտանտը կարծում է, որ նամականու զեղարվեստականությունը պայմանավորված է նամակների ներանձնական բնույթով: Գեղարվեստականության ապացույց են դիտվում նաև նամակներում հերոսների կերպարային առանձնահատկությունները և իդեալի մարմնավորման հեղինակային միտումը: Դա թելադրված էր փոխված ժամանակի՝ 11-րդ դարի մտածողությամբ և զեղարվեստական նոր ուղղության արդյունք էր: Նման մոտեցումը դիսերտանտին հնարավորություն է տվել ճիշտ գնահատելու ժամանակաշրջանի մշակութային երևույթների յուրահատկությունները:

Դիսերտանտը գտնում է, որ նախորդ շրջանի հայ մատենագիրները ևս բնավ հեռու չեն եղել անձնական բնույթի նամակներ գրելուց: Ցակավին 5-րդ դարից /Փարպեցու թղթից/ մինչև 11-րդ դար ընդհանուր բնույթ ունեցող թղթերի կողքին կան նաև անձնական նամակներ /չհաշված գործառական բնույթի անձնական նամակագրությունը/: Ինչ վերաբերում է հայկական վերածնունդի շուրջ եղած վեճերին, ապա այդ հարցում դիսերտանտը հետևում է Մանուկ Աբեղյանի զարգացրած տեսությանը:

„Մագիստրոսն իբրև նորարար, ենթադրվում է միջնադարյան նամակի կառուցվածքային առանձնահատկությունների մասին: Զգալի է անտիկ թղթագրության ավանդների առկայությունն այս շրջանի, հատկապես Մագիստրոսի, նամակներում: Դրանցում մշակված սկզբունքների կիրառումը նպաստում էր լայն առումով անտիկ ավանդների վերականգնմանը: Վերլուծություն են ենթարկվում թղթի կառուցվածքի բաղադրատարրերը՝ թղթառաջ, միջնամաս, վերջաբան, ավելի մանր բաժանումով /ըստ Սիկուդրիսի/ առաջաբան, նախաշավիղ, խնդրադրություն, վճռադրություն, տույժ և ամրագրում:

Դիսերտանտը փորձ է անում նամակների բաժանում կատարել նաև ըստ բովանդակային յուրահատկությունների՝ թուսափելով ծայրահեղությունների մեջ ընկնելուց, ինքնահար տեսակներ առանձնացնելուց: Նրա համար ուղեցույց են մնում թղթերի դասական տեսակները, ինչպիսիք են՝ շնորհակալություն, շնորհավորանքի, մխիթարության, ցավակցության, խրատական, ներման, հանդիմանության և այլն: Նա նամակների ձևական և իմաստային առանձնահատկությունները ցույց է տալիս համապատասխան փաստերով և օրինակներով:

„Թղթոց ժողովածուի զեղարվեստական արժանիքները, ենթադրվում է զխավորապես վերաբերում է նամականու պատկերային համակարգի յուրահատկություններին: Այստեղ դիսերտանտը հետազոտել է թղթերում պատկերի կառուցման սկզբունքները և լեզվափոփոխության նրբերանգները: Փաստորեն նյութն առաջին անգամ է, որ զեղարվեստական վերլուծություն է ենթարկվում: Զու-

զահեռներ են անցկացվում Մազիստրոսի տարբեր ստեղծագործություններին՝ ժիժե և քննվում են դրանց զեղարվեստական ամենաբազմազան հատկանիշները: Իրենց մանրամասներով ուսումնասիրվում և բնութագրվում են Մազիստրոսի ուժեղ երևակայության, սուր հիշողության, որքան նուրբ, նույնքան էլ խայթող լեզվի, հանրագետ մտածողության և խորագիտության մեծաթիվ դրսևորումները: Հայոց պատմությունը բանաստեղծը շատ դեպքերում ընկալում է իր հանձարեղ նախնիների չափանիշներով: Հետևելով ավանդապահ մեծերի օրինակին՝ նա ուժի և զեղեցկության դասեր է տալիս զալիք սերունդներին, ինչպես Խորենացին, Նիշեն և մյուսները: Գտնելով, որ գրականությունը նաև ազգային ոգու փոխանցման ինքնատիպ մի գործընթաց է՝ դիսերտատոր Մազիստրոսի գրական ժառանգությունը համեմատում է Նաբեկացու բանաստեղծության հետ: Ցույց են տրվում նրանց ստեղծագործությունների սկզբունքային տարբերությունները, որով նրանք հեռանում են միմյանցից, և մտածողության այն էական ընդհանրությունը, որով նրանք շարունակում են մեկը մյուսին:

„Թղթոց ժողովածուն իբրև Մազիստրոսի անհատական հակումների և հետաքրքրությունների արտահայտություն, ենթազետում դիսերտատոր անդրադառնում է նրա կյանքի կենցաղային որոշ մանրամասների վերլուծությանը: Նա կարծում է, որ բանաստեղծը մանուկ հասակում է կորցրել մորը և այդ հանգամանքը բացատրում է Մազիստրոսի այն զգուշավորությունը, որ նա ունի իր ծնողների հիշատակի վերաբերմամբ: Թղթերի հաղորդած սուղ տեղեկությունների հիման վրա ցույց է տրվում, որ Մազիստրոսի մանկության մի զգալի մասն անցել է Սանահինի վանքում, որի պատճառով նա սրտառուչ մի նամակ է հղել այդ ուխտի վանականներին /Թուղթ ԿԱ/: Դա խոստովանանքի խոսք է իր ուսուցիչների հասցեին և մտորում իրենց մանկական մոլուկությունների շուրջ: Նա երբեմն էլ տևական ժամանակով ապրել է հորեղբայր վահրամի հյուրընկալ հարկի տակ ու մասնակցել ռազմական վարժանքների, թեև, անշուշտ, ստացել է նաև կանոնավոր ուսուցանանք: Նրա կյանքն ու միջավայրը աշխարհիկ են, և դիսերտացիայում թերված օրինակները դա են հաստատում: Մազիստրոսն ունի հեզնելու մեծ տաղանդ: Եղբուկով հիբակոսին՝ նա իր թղթերում առաջին անգամ հակադրվում է հունական մշակույթին և այդ հույն դարին էլ, խորհուրդ տալիս... Պլատոն ուսումնասիրել: Այնուհետև դիսերտատոր անդրադառնում է նվերների ու նամակներով դրանց տեղափոխության հետ կապված ճանապարհների ղեկավարությունների նկարագրության հարցերին: Նույն ենթագլխում վերլուծվում են ղրվագներ և ցույց են տրվում նվերների այն

տեսակները, որոնք, զովերգվում են, թղթերի մեջ կամ նամակների հետ առաքվում հասցեատերերին:

„Բանահյուսական նյութը թղթերում, բաժինը նվիրված է բազմաբնույթ բանահյուսական փաստերի քննությանը: Դիսերտատոր առանձնացրել է հունական դիցաբանությանը վերաբերող բանահյուսական պատկերներն ու կերպարները: Դրանից հետո խմբավորել է և առանձին-առանձին ուսումնասիրել պարսկական, հնդկական, հրեական ու մյուս ժողովուրդների բանավեստի Մազիստրոսի կողմից օգտագործված նմուշները: Այդ կապակցությամբ նա կատարել է որոշ աղբյուրագիտական աշխատանք՝ մեջտեղ ու համար այս կամ այն անունը, տեղանունը, հերոսին: Ամեն դեպքում է, որ դա նրան հաջողվել է: Անգամ առկա հարուստ հունական դիցաբանական բառարանները և հանրագիտարանները երբեմն չեն տալիս հարցերի ցանկալի պատասխանը:

Հայկական աղբյուրներից նույնպես Մազիստրոսը հարուստ բանահյուսական նյութ է քաղել: Դիսերտատոր մանրագնի ուսումնասիրել ու դասակարգել է դրանք՝ բաժանելով երկու մասի՝ 1/ նախորդ շրջանի հայ մատենագրությունից առնված և 2/ 11-րդ դարում պատմվող ու տարածված: Առանձնապես արժեքավորը Մազիստրոսի կողմից իր ժամանակներում, ի գոհիկա պատմեալ, բանավոր նյութի գրառումը և սերունդներին փոխանցելն է: Շնորհիվ Մազիստրոսի հետաքրքրության ու ջանքերի փրկվել և մեզ են ավանդվել ժողովրդական բանավոր արվեստի, բացառիկ բարձրագույն գլուխգործոցներ, որոնցից է հայտնի „Ուտայր ինձ զծուխ ծխանի...“, հատվածն Արտաշեսի վեպից:

„Հափածո և անվերձանելի թղթերի հարցը, բաժինը վերաբերում է չափածո այն թղթերին, որոնք նամականու կազմում արտագրված լինելով՝ երկար ժամանակ մնացել են անհասկանալի ու չվերձանված: Դիսերտատոր կարծում է, որ Մազիստրոսը չափածոյի մեջ կատարում է էական փոփոխություններ և հանդես է գալիս տաղաչափական արվեստի կիրառման ու զարգացման նորարարական ձգտումներով: Դա վերաբերում է թե հանգի հետևողական կիրառման փորձին և թե հավասար վանկերի օգտագործման սկզբունքներին, որոնք երկուսն էլ նոր գրելատեղի արդյունք էին:

Դրա համար էլ խիստ ուշագրավ են տաղաչափության վերաբերյալ բանաստեղծի արած դիտողությունները: Սկսելով վերլուծությունը 27, „Առ որդին իւր զօրանալ, բանաստեղծությունից և քննելով չափածո մյուս թղթերը՝ դիսերտատոր կանգ է առնում հատկապես „Գամազտական, կոչված թղթի մեկնաբանության վրա: Այս նամակը դարասկզբին վերձանել է անվանի հայագետ Գաբրիել Մենկիշյանը և նրանում հանդիպող բառային կուտակում-

կերը կոչել արխատոնիզմներ: Պատժառը թերևս այն էր, որ բանաստեղծությունը Մազիստրոսը գրել է Արխատոնների նմանողությամբ և փաստորեն իր համակրանքն է արտահայտել նրա նկատմամբ: Դիսերտանտը պարզաբանումներ է կատարում այդ խրթնաբան բանաստեղծության քովանդակության շուրջ՝ ուշադրություն դարձնելով առավել կարևոր կողմերին:

„Մազիստրոսի մյուս չափածո երկերը և շարականը, բաժնում ևս արժանիք ունի է չափածոյի առանձնահատկությունների խնդիրը: Այստեղ առաջին հերթին ուշադրության է արժանացել „Հազարատողեան, պոեմը, որը Աստվածաշնչի չափածո վերաշարադրանքն է: Մազիստրոսին հաջողվել է ըստեղծել ս. Գրքի առանցքային դրվագների գեղարվեստական վերապատումը: Աստվածաշնչյան թեմաների վերարտադրության տեսակետից սա մի հաջողված փորձ է ու նշանակալից ձեռքբերում մեզանում: Խոսվում է պոեմի գրության շարժառիթների ու հանգամանքների մասին, իբրև լուրջ նվաճում է դիտվում նրա հանգավոր ձևը: Մազիստրոսն իր այս երկով բարձրացրել է քրիստոնեական ուսմունքի ուշագրավ ու սկզբունքային նշանակություն ունեցող հարցերը՝ դրանք շարադրելով իրենց մանրամասներով: Նրա երկու ներքողյանները, որոնցից մեկը սուրբ խաչի գովերգումն է, իսկ մյուսը՝ Հովհաննես Մկրտչի առաքելության փառաբանումը, դիսերտանտը դիտել է որպես պոեմի տրամաբանական շարունակություն և նրա անմիջական լրացումը: „Ջորս ըստ պատկերի բույս, շարականի հեղինակային պատկանելիության հարցը տարակարծությունների տեղիք է տվել մասնագետների շրջանում: Այդ տարակարծությունները փարատելու համար դիսերտացիայում հարցի քննության միանգամայն գիտական ու վստահելի փորձ է արվում. լեզվական-արտահայտչական առումով համեմատություն է կատարվում Մազիստրոսին պատկանող մի վիմական արձանագրության և շարականի միջև: Բնագրային զուգադիպությունները հիմնավորապես զաւիս են ապացուցելու, որ ինչպես արձանագրության, այնպես էլ շարականի հեղինակը միևնույն անձն է՝ Գրիգոր Մազիստրոսը: Իրավացի էր Գրիգորի Հովսեփյանը, որը միանշանակ կերպով շարականը վերագրում էր Մազիստրոսին՝ հակադրելով Գրիգորի Ավետիքյանին: Դիսերտանտն, այսպիսով, հետևելով Հովսեփյանին, նոր փաստերով հիմնավորում է նրա տեսակետը:

„Մազիստրոսը և իր նամակագիրները, բաժինը նվիրված է բանաստեղծի և իր բարեկամների փոխադրությունների խնդրին: Խոսվում է պատմությանը հայտնի և անհայտ նամակագիրների մասին: Հայ մատենագրությունից հայտնի Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսը, Գագիկ 2-րդ արքան, Սարգիս Անեցին և այլք: Նրա նամակագիրներն են: Նրանց հետ ունեցած անձնական կա-

պերի առնչությամբ Մազիստրոսը որոշակի դրական և բացասական վերաբերմունք է արտահայտել իր նամակներում, որով ճշտվում են նրա բաղադրական համակրանքներն ու հակակրանքները: Կան նաև պատմությունից մեզ անհայտ նամակագիրներ, ինչպիսիք են Գրիգոր Հնծացին, Շապուհ. կրոնավորը, Գրիգոր Այլաբերցին և այլք: Նրանց մասին մատենագիտական տեղեկություններ չեն հասել մեզ: Նամակների մյուս խումբը ուղղակի հասցեատերեր չունի: Բանաստեղծը չի էլ հայտնում այդ նամակագիրների ով լինելը և վերնագրում է թղթերը՝ „Առ ոմն, , , , Առ ոմն կրօնաւոր, , , , Առ ոմն իշխան, և այլ վերտառություններով: Նամակի այդ ավանդական եղբայրներում հեղինակները սովորաբար չեն տալիս հասցեատիրոջ անունը և „գաղտնիություն, են պահպանում:

Պահպանված իշխանը սերտ փոխադրություններ է ունեցել իր նամակագիրների հետ: Երբեմն այցելել է նրանց և երբեմն էլ արժանացել նրանց փոխայցելություններին: Իր թղթակիցներին ուղղված նամակներում նա ակնարկներ է անում այն մասին, որ նրանք հանդիպեն իրեն՝ „գեղեցիկ հակառակությամբ, իմաստասիրելու համար: Դիսերտանտը նմանատիպ թղթերում վկայում է, որ մեզանում բանավեճը և մտքի մարզանքները վանական-գիտական շրջաններում ու զարգացած ազնվականության մեջ ընդունված նախասիրություններ են եղել: Դա բարձրախարհիկ մարդկանց մոտ շատ տարածված սովորույթ էր, հաճելի ժամանցի գեղեցիկ մի ձև:

Գլուխն ունի եզրակացության բաժին, ուր դիսերտանտը Մազիստրոսի գեղարվեստական ստեղծագործությունների մասին ի մի է բերում իր հետևությունները: Եզրակացվում է, որ 11-րդ դարի զրականության կենտրոնական պրոբլեմներից մեկը մարդու կատարելության խնդիրն էր: Այդ կարևոր խնդիրն իր ուրույն դրսևորումն է ստացել Մազիստրոսի ստեղծագործության մեջ: Հարցի մազիստրոսյան ըմբռնումը ոչ միայն զրականության, այլև մեր ողջ մշակույթի մեջ ընդհանրապես, մի մեծ ու նշանակալից նվաճում էր:

Հորդորը գլուխը 2. Գրական առնչությունները, : Բաղկացած է հինգ բաժիններից, որոնցում քննված են զրական կյանքի հարցերը, ուսումնասիրված են հայ և օտարագիր հեղինակների հետ Մազիստրոսի ունեցած մշակութային ու թարգմանական առնչությունների խնդիրները: Գլխի , , , Հայ հին մատենագրությունը Մազիստրոսի տեսադաշտում, , բաժինը նվիրված է բանաստեղծի և նրան նախորդող հայ գործիչների ժառանգական շղթայի ուսումնասիրմանը: Դիսերտանտն ուշադրությունը բեռնված է եղել Խորենացու, Շիրակացու, Ասողիկի և մյուսների հետ Մազիստրոսի

ուկնեցած ներքին աղերսների հարցին: Նախորդների հետ գիտությունն անհատական է, հետաքրքրությունների մասին մագիստրոսը բազմիցս ընդգծել է իր թղթերում: Նախորդների ամուր հիմքի վրա է բարձրանում նրա գիտական հայացքների համակարգը՝ հանդես բերելով նաև նոր ըմբռնումների միտում: Նա իր հետևում հսկայական գիտական և գեղարվեստական փորձ ունենր և ժառանգականության իրավունքներ: Դա նրան հպարտության զգացում էր ներշնչում, որի մասին մեկ անգամ չէ, որ նա խոստովանել է իր թղթերում:

„Հունական մշակույթը մագիստրոսի գնահատմամբ, բաժինը նվիրված է արտաքին առնչությունների խնդրին: Այդ մշակույթը մագիստրոսի կարծիքով չափանիշ է և ուղեցույց մյուս ազգերի համար, քանի որ հունական մեծ գրականության մեջ են ամբարձրված հին աշխարհում մարդկության ծեռք բերած նվաճումները: Նա լայն ծանոթություն ունի հունական մշակույթին, գիտի նույնիսկ երկրորդական հեղինակների, հայտնի ու անհայտ շատ կոթողներ, հենվում է նրանց մտքերի ու օրինակների վրա: Հունարենից մագիստրոսը կատարել է բազմաթիվ թարգմանություններ: Մասամբ հայտնի են Պլատոնի և էվկլիդեսի երկերի թարգմանությունները: Ասորական, պարսկական և արաբական գրականությունից նա թարգմանել է ժամանակի համար կարևորություն ունեցող երկեր: Սակայն դեռևս պարզ չեն, թե ինչ ըստեղծագործություններ են դրանք: Մագիստրոսը լայնախոհ մտածող է, հռու ազգային կեղևի մեջ պարփակվելուց, իզուր չէ, որ թղթերում նա շեշտում է հարևան ժողովուրդների լեզուներին ու գրականությանը անձամբ տիրապետելու իրողությունը: „Աստվածաշնչի մագիստրոսյան ընկալումը, բաժինը վերաբերում է Աստվածաշնչի հետ մագիստրոսի ժառանգության աղերսների խնդրին: Դիսերտատնը կարծում է, որ նրա աշխարհայացքը ձևավորվել է քրիստոնեական վարդապետության սկզբունքների յուրացման հիման վրա: Բանաստեղծի ամենահարգատ կերպարը ս. Գրքում Հիսուսն է, որի օրինակը ոգեշնչում է նրան, բարձրացնում նրա ոգին, չէ՞ որ Տիրոջ օրինակն է նրա բարոյական կյանքի նպատակը: Մագիստրոսը կատարելություն աղբյուր է համարում քրիստոսին և դրանով իսկ պայծառացնում սեփական բանաստեղծական նկարագիրը: Աստվածաշունչը ոչ պակաս չափով օգտագործվել է նաև մանկավարժական նպատակներով: Մանկավարժ մագիստրոսը չէր կարող չափավել և իր համար ամեն անգամ չհայտնագործել այդ բարձրարժեք գիրքը: Այդ հանգամանքը ցայտուն կերպով երևում է „Հազարտողեան, պոեմի կերպարները կերտելիս: Նրա համար Աստվածաշունչը կենսական փորձի, հրատության և գիտելիքների շտմարան է նաև: Միջնադարյան մարդն ապրում էր ավետարանական պատվիրաններով և փորձում ս. Գրքի իդեալն իր կյան-

քում իրագործել: Այդպիսին է և մագիստրոսը:

„Մագիստրոսի քերականական հայացքները, բաժինը նվիրված է Դիոնիսիոս Թրակացու, Բերականական արվեստ, գրքի մագիստրոսյան մեկնությունը: Առաջնորդվելով Թրակացու առաջադրած տեսակետներով և բանաբաղություններ կատարելով նրա երկից՝ մագիստրոսը հաշվի է առնում նաև նախորդ շրջանի հայ մեկնիչների մշակած տեսակետները և ըստեղծում իր ժամանակաշրջանի պահանջները բավարարող քերականություն: Այդ քերականական երկը հավասար չափով վերաբերում է նաև գրականագիտության խնդիրների լուսաբանմանը: Հազներգության բաժնում շարադրված են նրա գեղագիտական հայացքները: Դիսերտատնը գտնում է, որ մագիստրոսը գրականության տեսության հարցերը քննում է չափածոյի շրջանակներում, բանաստեղծության նկատառումներով: Մագիստրոսը փաստորեն տեսական ընդհանրացման է ենթարկում չափածոյի փորձը՝ տարածելով այն ամբողջ գրականության վրա: Նա մասնավորապես հիմնվում է հունական դասական արվեստի և հայկական գուսանական արվեստի փորձի վրա: Նրա կարծիքով հազներգելը ստեղծագործելու և գրելու հմտություն է, որով բանաստեղծը հասնում է ցանկալի նպատակին:

Դիսերտացիայի վերջին գլխի ամփոփիչ մասում ընդհանրության են բերվում հետազոտության արդյունքները: Հաստատվում է և նախանշվում մագիստրոսի տեղը մեր 11-րդ դարի գրականության մեջ:

Դիսերտացիայի թեմաներով հրապարակված են հետևյալ աշխատանքները.

1. „Նորահայտ մի թուղթ՝ ուղղված Գրիգոր մագիստրոսին, „-
„Բանբեր Երևանի համալսարանի, „-Եր. 1989, № 1, — էջ 129-132:
2. „Գրիգոր մագիստրոս Պահլավունին իբրև գորավար և քաղաքական գործիչ, „/ „Գիտություն և տեխնիկա, „ Եր. 1989, № 12, — էջ 40-42:
3. „11-րդ դարի նշանավոր գրական ու քաղաքական գործիչը, „
„Գարուն, „ ամսագիր. — Եր. 1990, № 5, — էջ 67-69:
4. „Գրիգոր մագիստրոսի կյանքի մի քանի կնճռոտ հարցերի լուսաբանման շուրջ, „ /գեղուցման թեզիսներ/. տես Երիտասարդ գիտաշխատողների և ասպիրանտների հանրապետական գիտական 10-րդ նստաշրջան. Զեկուցումների նյութեր. — Եր. ՀԽՍՀ ԳԱ հրատ., 1990, — էջ 32-33:

Հանձնված է արտադրվելուն 21.11.1990 թ.

Թուղթը 60 . 84, 1,25 տպագրական մամուլ

Պատկեր 234

Տպարանակ 50

Երևանի պետական համալսարանի Ռոտապրինտ տպագրական
արտադրամաս, Երևան, Մոսկվյան փող. նո.1

